

Wat werkt als je samenwerkt?

Samenwerking tussen gammavakken in theorie en praktijk

Samenwerken tussen verschillende vakken staat door Curriculum.nu in de belangstelling, maar de praktijk blijkt weerbarstig. Lector didactiek van de gammavakken Hanneke Tuithof gaf bij haar installatie aan de Fontys Lerarenopleiding Tilburg een openbare les over dit onderwerp. Verschillende docenten zijn gevraagd naar hun ervaringen en mening. Welke suggesties zijn er voor scholen en docenten?

Jaarlijks worden er in Nederland honderden studenten opgeleid tot docent geschiedenis. Het opleiden gebeurt meer en meer vanuit de lerarenopleiding én de stageschool samen. De opleider van de lerarenopleiding, de geschiedenisdocent op school en student leren idealiter van en met elkaar. Dit laatste deel van de artikelenreeks 'Leren van elkaar' gaat over samenwerking tussen verschillende vakken.

Hanneke Tuithof, Eefje Smit, Annemarie Melisse en Jos Niewolf zijn leden van de kenniskring didactiek van de gammavakken FLOT of de landelijke Ontwikkelgroep M&M die samenwerkt met de kenniskring.

Om goed te kunnen samenwerken met andere vakken is het noodzakelijk dat je als docent je eigen vak én je eigen vakdidactiek goed kent. Tegelijkertijd leer je door vakoverstijgend werken meer over je eigen vak en bijbehorende didactiek. Die vakdidactische kennis van docenten werd in 1986 door de Amerikaanse onderwijspsycholoog Lee Shulman omschreven als Pedagogical Content Knowledge (PCK). PCK gaat over de kennis die docenten nodig hebben om inhoudelijke kennis te vertalen naar een specifieke groep leerlingen. Shulman meende dat PCK bestond uit kennis van didactische strategieën en kennis van het leren van leerlingen. Andere onderzoekers hebben daar kennis van het curriculum en kennis van toetsing aan toegevoegd. Met de doelen en overtuigingen die docenten hebben ten aanzien van hun vak en onderwijs in het algemeen, is het PCK-model compleet.

Het PCK-model (Tuithof 2017).

Uit onderzoek naar de PCK van ervaren geschiedenisdocenten door Tuithof in 2017 blijkt dat de rol van doelen en overtuigingen bij het ontwikkelen van PCK belangrijker is dan tot nu toe is aangenomen. Daarnaast blijkt dat PCK veel tijd nodig heeft om tot bloei te komen. Docenten ontwikkelen PCK in de praktijk en daarbij blijken het reflecteren op eigen ervaringen, het volgen van vakdidactische cursussen, de interactie met de leerlingen, het samenwerken met collega's en een degelijke vakinhoudelijke basis belangrijk om een rijke PCK te ontwikkelen. Wanneer het ontwikkelen van PCK binnen je eigen vakgebied al veel tijd en aandacht vraagt, is het goed te begrijpen dat samenwerking met een ander vak nóg moeilijker is. Het onderzoek van Tuithof toont tevens aan dat een veranderingsproces (bijvoorbeeld een nieuw examenprogramma) ervoor zorgt dat het proces in de klas verandert en de PCK van ervaren docenten korte tijd beperkter kan worden. Beleidsmakers en schoolleiders zouden zich van deze grote impact rekenschap moeten geven.

Bestaande samenwerking

Bij samenwerking tussen vakken speelt dus de aanwezige kennis van de docenten een rol, maar ook hun doelen en overtuigingen. Het vraagt veel van docenten. Toch wordt er al op verschillende manieren samengewerkt tussen schoolvakken. Een groep curriculumontwikkelaars, lerarenopleiders en leden van vakorganisaties (Ontwikkelgroep M&M), waaronder de VGN, bracht het afgelopen jaar achttien verschillende vormen van samenwerking tussen gammavakken in kaart. Op zoek naar een geschikte systematiek om deze voorbeelden te beschrijven, ontwikkelde deze groep een gespreksformat waarin verschillende samenwerkingsvarianten zijn omschreven. Het format werd aanvankelijk weergegeven als octogram, maar als gevolg van reacties na de openbare les zijn we nu een andere visualisatie aan het ontwikkelen. Het format vormt de structuur voor de beschrijving van de achttien voorbeelden van samenwerking. We geven er hier drie.

Pedagogische overwegingen

Het eerste voorbeeld is een brede scholengemeenschap in een groot dorp in het zuiden van het land, van vmbo-basis beroeps tot en met vwo tweetalig-onderwijs. Op vmbo-basis beroeps en -kader beroeps kan gekozen worden voor zorg & welzijn en administratie. Er zijn ongeveer 1.600 leerlingen en tussen 150 en 200 docenten. De school is redelijk groot, maar de sfeer veilig. De leerlingen zijn niet anoniem. Het onderwijs laat zich over het algemeen als redelijk klassiek omschrijven: klassikaal frontaal onderwijs. Dit is niet zozeer een bewuste keuze, eerder de cultuur en gewoonte van de school. Het onderwijs in de bovenbouw van vmbo-basis beroeps en -kader beroeps vindt plaats op, of in de buurt van, de praktijkruimtes op het zogenaamde leerplein. M&M staat uitsluitend voor vmbo-bb als vak op het rooster. De keuze voor vakoverstijgend werken is gemaakt uit pedagogische overwegingen, dus geen organisatorische, didactische of inhoudelijke. Het M&M-onderwijs wordt op een redelijk klassieke wijze uitgevoerd, dit wil zeggen dat de methode leidend is en dat er sprake is van klassikaal onderwijs. Daarnaast zijn er wel creatieve opdrachten in groepjes verwerkt in het vak. De mening van de geschiedenisdocent: 'Als geschiedenisdocent ben ik vanaf vmbo-tl-niveau en hoger een tegenstander van vakoverstijgend werken. Pas wanneer er vakdocenten voor de klas staan die inhoudelijk bevoegd zijn voor alle geïntegreerde vakken, is het theoretisch mogelijk. Echter dan nog vinden leerlingen het prettiger en meer gestructureerd om per vak te werken. Op vmbo-kb ben ik ook geneigd voor de vakken apart te kiezen, vanwege de inhoud.'

Thematisch werken

Het tweede voorbeeld is van een openbare vernieuwingschool in het midden van het land met 970 leerlingen voor vmbo-tl, havo en vwo en iets meer dan tachtig docenten. Er ligt veel nadruk op de creatieve vakken en veel leerlingen doen dan ook examens in een creatief vak. De school kent vier pijlers: thematisch leren, kunst, zelfverantwoordelijk leren en digitaal leren.

Er wordt thematisch gewerkt in de onderbouw. Vanaf het begin was thematisch werken een doel van deze school. In de brugklas werkten alle vakken in principe aan thema's, deze waren oorspronkelijk vaak cultuurhistorisch geïnspireerd. Maar sommige vakken kwamen erachter dat ze hun vakdoelen niet haalden, bijvoorbeeld wiskunde. Dus bij thema's waar niet veel onderhoud aan gepleegd is, werken soms nog maar twee of drie vakken samen. Vooral in de derde klas is hiervan sprake.

Ieder vak heeft zijn eigen programma dat aansluit op de landelijke kerndoelen, en af en toe doe je mee met een thema. Thema's zijn bedoeld als verrijking van de beleving van de leerling, om leerlingen meer verbinding met de werkelijkheid te bieden en om te laten zien dat je met dezelfde vakken aan hetzelfde thema kunt werken. Soms zijn er duidelijke vaardigheidendoelen bij thema's, zoals reflectie, maar vaak ook inhoudelijke vakdoelen. Vanwege de vakgerichte examenprogramma's wordt er weinig gedaan aan thema's in de bovenbouw.

'Bij samenwerking tussen vakken speelt de kennis van de docenten een rol, maar ook hun doelen'

De mening van de geschiedenisdocent en coördinator thematisch leren: 'Een vak kan een ander vak versterken. Maar het is heel moeilijk om meerdere vakken tegelijk tot hun recht te laten komen en om dat altijd te willen. Het kan soms wel. Voor projecten is er ook heel veel kennis over projectmatig werken nodig. In potentie kan samenwerking wel meerwaarde hebben. Maar het vraagt andere capaciteiten van docenten dan ze van hun opleiding hebben meegekregen. Een schoolleiding moet ook ruimte maken voor ontwikkeling van docenten, voor overleg, voor tijd om expert te worden en tijd om leerlingen goed te begeleiden. Expertise in thematisch werken of projectmatig werken moet opgebouwd worden en is cruciaal voor thematisch werken. Als coördinator zou ik het liefst ingeroosterde tijd hebben voor projecten en dat de vaklessen daar dan aan kunnen bijdragen als het nodig is. Dat zou minder druk geven op de programma's van de vakken. Je moet een hele goede docent zijn voor dit soort onderwijs. Het vraagt veel lef om doelen los te laten.' ▶

Integratie naar democratische wens

Het derde en laatste voorbeeld betreft een privé-school voor democratisch onderwijs in het midden van het land, voor leerlingen van twee tot achttien jaar. Met ongeveer 170 leerlingen, dertien docenten staf en daar nog tien docenten naast. De laatste twee jaar is sprake van krimp. Er was voorheen steeds een groei van het leerlingen-aantal, ongeveer dertig nieuwe leerlingen per jaar. Maar dit jaar zijn er veel leerlingen van school gegaan. Al twee jaar blijft het aantal steken op 160 à 170 leerlingen. De schoolkring beslist of een leerling toegang krijgt na een intakeprocedure. Alle 'niveaus' zijn aanwezig op de school. Hoewel de school deze eigenlijk niet erkent, omdat er gewerkt wordt vanuit 'interesses'. Vmbo-, havo- en vwo-leerlingen zijn er alleen zodra leerlingen kiezen voor het doen van het eindexamen. Dit kan per vak op verschillend niveau. Elk vak kan aangevraagd worden. Vorig schooljaar was er bijvoorbeeld vraag naar 'Big History', een combinatie van geschiedenis, aardrijkskunde en natuurkunde. Voor dit vak is er ook een methode beschikbaar. Er zijn leerlingen die een geïntegreerde aanpak leuk vinden. De school doet veel aan projectonderwijs. Zo was er het project 'Gouden Eeuw', een samenwerking tussen geschiedenis en Nederlands. De groep is de schrijver Vondel gaan onderzoeken in Amsterdam. Eerst werd Vondel gelezen, vervolgens hebben ze schilderijen bekeken en werd de context verteld. Het werd een tweedaagse excursie.

De mening van de geïnterviewde geschiedenisdocent/mentor: 'Projecten zijn leuk om te doen. Het project 'Gouden Eeuw' komt sowieso weer terug, want daar werd om gevraagd. Er zijn veel excursies op deze school. Deels leuk, maar vaak ook educatief. Uitgangspunt van de school is: een kind is leergierig. Jij kunt niet zeggen wat een leerling moet doen. Je faciliteert een leerling in wat hij of zij wil. Het enige wat je probeert te

doen, is aan te geven om ook aan anderen te denken, de leerling de consequenties te laten inzien van wat je doet. Wij zijn er voor verbredende vragen en ook vakinhoudelijk zijn wij expert. Op een gewone school telt het curriculum, wij hebben dat niet. Wij hebben leerlingen en proberen die tot hun recht te laten komen, en dat geldt ook voor de medewerkers. Zorg voor elkaar is heel belangrijk.'

Hoe werken vakken samen?

De achttien voorbeelden, waarvan wij er in dit artikel drie hebben beschreven, laten zien dat er samengewerkt wordt in alle mogelijke constructies, van structurele samenwerkingsvakken tot eenmalige vakoverstijgende projecten. Scholen en docenten hebben meerdere motieven om samen te werken: pedagogische doelen (aansluiten bij de belevingswereld), vakoverstijgende doelen (ontwikkelen van vaardigheden, persoonsvorming) en organisatorische doelen (overzichtelijker rooster). We kwamen drie soorten samenwerkingen van gammavakken tegen: het vak mens en maatschappij, thematisch werken en een unieke schoolspecifieke of vakspecifieke aanpak. Opvallend is dat de samenwerking vaak enkel wordt beoordeeld op het al dan niet behalen van de vakdoelen. Uit de voorbeelden blijkt bovendien dat het regelmatig voorkomt dat in samenwerkingsvakken niet alle monovakken vertegenwoordigd zijn. Het vak dat niet vertegenwoordigd is, komt dan minder goed uit de verf. Dit is ook te zien bij het voorbeeld van het vak M&M. Verder laten de voorbeelden zien dat veel samenwerkingen aan de start eenmalig worden gefaciliteerd met extra ontwikkeltijd, maar dat die tijd in de daaropvolgende jaren vaak ontbreekt. Ten slotte worden veel samenwerkingen alleen informeel geëvalueerd. Deze resultaten lijken overeen te komen met de resultaten van praktijkonderzoek naar samenwerking in het hoger en primair

Verder lezen

Tuithof, H. (2017). *The characteristics of Dutch experienced history teachers' PCK in the context of a curriculum innovation*. PhD thesis, Utrecht University.

Tuithof, H. (red.) (2018). *Wat werkt als je samenwerkt. Voorbeelden van samenwerking tussen gammavakken*. Amsterdam: Landelijk Expertisecentrum Mens- en Maatschappijvakken.

Van Boxtel, C., Bulthuis, H., Goudsmit, H., Hooghuis, F., Mulder, B.L., Smulders, P., Stam, C., Steenstra, C., Sakowskij, C & Weme, B.D. (2009). *Vakintegratie in de Mens- en Maatschappijvakken theorie en praktijk*. Amsterdam: Landelijk Expertisecentrum Mens- en Maatschappijvakken; Landelijk Expertisecentrum Economie en Handel.

onderwijs. Ons onderzoek maakt duidelijk dat er veel factoren een rol spelen bij samenwerking tussen vakken en dat er behoefte is aan meer empirisch onderzoek naar samenwerking binnen het voortgezet onderwijs.

Tijdens het seminar dat verbonden was aan de openbare les, hebben docenten en lerarenopleiders gewerkt met het gespreksformat. Het format blijkt goed bij de praktijk aan te sluiten, waarbij er weinig interpretatieverschillen optraden. Aanvullingen op dit format zouden kunnen bestaan uit het expliciteren van de schoolvisie en het opnemen van organisatorische zaken zoals roostering. Aangeraden werd om het format bij het begin en eind van de samenwerking in te zetten, om zo de ontwikkeling van de samenwerking in kaart te brengen.

Bepaal doelen

Wat betekent dit voor scholen, lerarenopleidingen en curriculummakers die werk willen maken van samenwerking? Voor scholen valt winst te behalen in het bepalen van heldere doelen, en in het communiceren en evalueren van deze doelen. Het is belangrijk dat docenten van alle deelnemende vakken betrokken zijn bij de ontwikkeling en uitvoering van de samenwerking. Schoolleiders moeten zich realiseren dat samenwerking en vernieuwing veel vraagt van docenten en zij doen er goed aan dit te faciliteren. Ten slotte moet een samenwerking tussen vakken niet alleen beoordeeld worden op vakdoelen. Dat doet geen recht aan de overige doelen die voor de samenwerking zijn geformuleerd.

Lerarenopleidingen zouden samenwerkingsvaardigheden van toekomstige docenten kunnen stimuleren door aandacht te geven aan projectmatig werken en het ontwikkelen van lesmateriaal. Voor lerarenopleiders is het belangrijk om te weten dat samenwerken tussen verschillende

Hoe nu verder?

Hanneke Tuithof gaat met haar lectoraat de komende jaren verder met het in kaart brengen van vakdidactische kennis. Voorgenomen is om hierbij studenten en stagescholen te betrekken. Op die manier worden praktijk, kentheoretische ondergrond en docent met elkaar verbonden. Ook de samenwerking met het LEMM en de SLO krijgt daarin vervolg. De Ontwikkelgroep M&M zal een buitenkring rond het lectoraat vormen, die het praktijkonderzoek naar samenwerking tussen de gammavakken voorzet. Daarbij zal het gespreksformat verder ontwikkeld worden. Verder wordt er onder leiding van Jos Niewold (VGN, FLOT) gewerkt aan een inventarisatie van het vak M&M. De kenniskring organiseert een werkplaats M&M voor docenten om ervaringen uit te wisselen, materiaal te ontwikkelen én tips en materiaal te krijgen. De werkplaats vindt plaats op donderdag 24 januari, 14 februari en 21 maart 2019. Informatie bij Hanneke Tuithof, via h.tuithof@fontys.nl.

vakken vraagt om reflectie op eigen doelen, overtuigingen en identiteit. Het gesprek met studenten en lerarenopleiders van andere vakken leidt tot essentiële inzichten over het eigen vak. Om de PCK van opgeleide docenten verder tot bloei te laten komen zouden lerarenopleidingen nascholingen en netwerken verder kunnen ontwikkelen. Curriculummakers zouden er goed aan doen om scholen en docenten de vrijheid te geven samenwerking in hun eigen context vorm te geven. Kleine, overzichtelijke examenprogramma's geven scholen meer ruimte voor samenwerking. ■

De publicatie *Wat werkt als je samenwerkt* is te downloaden van de website van het Landelijk Expertise Centrum Mens&Maatschappijvakken (LEMM): www.expertisecentrum-mmv.nl/index.php/publicaties.